

Filosofie, wetenschap en maatschappij

F. Vandamme

Als men zich bezint over de sociale functie van de wijsgeer, ligt het wellicht het meest voor de hand te onderzoeken op welke manier de wijsgeer *direct* invloed heeft of zou moeten hebben op het maatschappelijk gebeuren.

Een dergelijk onderzoek kan echter slechts een onvolledig inzicht geven in de sociale functie van de wijsgeer. Immers, het grootste gedeelte van zijn invloed werkt slechts indirect, maar is daarom niet minder belangrijk, ofschoon wel minder opvallend.

De wijsgeer heeft een specifieke functie bij en invloed op belangrijke subgroepen in de maatschappij; zo o.a. op wetenschapsmensen, religieuze groepen, ideologen. De invloed van deze belangrijke groepen op de maatschappij weerspiegelt dan ook in zekere mate de invloed van de filosoof. Dit gericht zijn op directe invloed is — zoals reeds gezegd — voornamelijk in het beginstadium van een onderzoek heel belangrijk. Het is kenmerkend voor pre-wetenschappelijk voorbereidend werk dat men zich hoofdzakelijk richt op kenmerken die gemakkelijk waarneembaar zijn. Deze tracht men dan te systematiseren. Aan de hand daarvan kan men hypothesen en theorieën construeren en controleren.

Kenmerkend voor de wetenschap is daarentegen, dat men vooral structurele kenmerken van het te bestuderen onderwerp abstraheert. Hierbij is typisch, zoals onder meer Nagel (1961) opmerkt, dat deze geabstraheerde kenmerken slechts waarneembaar zijn na complexe logische en experimentele procedures. Het gevolg hiervan is onder andere dat men veel hechter gesystematiseerde en bredere verklaringsdomeinen krijgt. Deze evolutie van aandacht voor directe kenmerken naar consideratie van meer indirect waarneembare gegevens, kunnen we ook in de studie over het sociaal belang van de een of andere discipline of filosofie in het bijzonder terugvinden.

Het is markant dat men in de literatuur over de sociale functie van de filosofie in hoofdzaak consideraties krijgt over de *directe* rol van de filosofie in de maatschappij. Hierbij denkt men niet zo zeer aan de rol

die de filosofie heeft, maar eerder aan die welke ze zou moeten hebben. Daarbij komt nog dat enkel de sociale rol van de sociale *filosofie* aan bod komt bij discussie, net alsof de andere aspecten van de filosofie irrelevant zijn voor het probleem.

Uitgaande van eerder vermelde evolutie is dit gemakkelijk te verklaren. Immers, de *directe* invloed (of direct gewenste invloed) van filosofie is het best voelbaar op het terrein van de sociale filosofie.

We wensen hier echter een lans te breken voor een onderzoek naar de *indirecte* sociale rol van de filosofie. Men zal de direct waarneembare invloeden veel beter kunnen begrijpen, wanneer men een breder perspectief voor ogen heeft.

Dat de beschouwing van de indirecte invloeden zeker een geheel andere dimensie aan het bestudeerde fenomeen kan geven, tonen we hier aan de hand van een voorbeeld aan.¹ Neem poëzie. Wat is haar sociale functie? De directe sociale invloed en functie van de poëzie is waarschijnlijk weinig duidelijk. Zowel de dichter als de filosoof bereikt weinig mensen in de maatschappij. Toch is de sociale invloed van de dichter, uitgaande van de hedendaagse linguïstische en taalfilosofische opvattingen, zeer belangrijk.

Dichten kan men immers zien als een experimenteren met de taal. Een experimenteren om het taalsysteem te adapteren aan de wisselende communicatieve behoeften van de maatschappij. Ofschoon poëzie direct weinig invloed heeft op de maatschappij, heeft ze om de taal te adapteren een reële nuttige rol in de maatschappij.²

Dit betekent niet dat deze rol enkel de poëten toekomt.

Elk taalgebruik heeft immers een creatief aspect. Wel is het zo dat dit in de poëzie groter is dan in sportreportages bijvoorbeeld.

Anderzijds worden ook niet alle adaptaties van het taalsysteem aan communicatieve behoeften in dezelfde mate onder impuls van de poëzie gerealiseerd. De ontwikkeling van bijvoorbeeld formele talen is een goede illustratie hiervan. Een verdere specificatie van deze relativisering zou ons te ver leiden.

We willen echter met dit alles slechts onderlijnen hoe belangrijk het is ook indirecte *beïnvloeding* te onderzoeken en dat bij het bepalen van de sociale functie van filosofie met dit onderzoek terdege rekening gehouden moet worden.

Zowel de indirecte als de directe sociale relatie van de filosofie moet dus

¹ We zouden evengoed voorbeelden uit de geschiedenis van de wetenschappen kunnen aanhalen. We geven hier voorkeur aan een voorbeeld van de poëzie, omdat de meesten, zelfs de poëten de sociale rol van de poëzie als nihil beschouwen; of, in het andere geval als iets van een eerder mystische aard.

² R. Jakobson neemt dit standpunt in.

onderzocht worden. We zullen proberen in het kort iets over de sociale invloed van de filosofie in beide sferen te zeggen.

De *indirecte* invloed van de filosofie, hier in casu de invloed door bemiddeling van de eerder vermelde subgroepen in de maatschappij, lijkt ons hoofdzakelijk op een epistemologisch en methodologisch vlak te liggen. Waarom?

Filosofie lijkt ons ³ een discipline te zijn die 'wetenschappelijke' theorieën tracht te genereren in domeinen waar ze niet bestaan. Daar waar de wetenschappelijke theorieën wel aanwezig zijn, tracht de filosofie ze te *regenereren*, te *corrigeren* en *uit te breiden*, (in samenwerking met de specifieke wetenschappen). Bij deze functie tracht ze te steunen op een synthese van alle voor handen zijnde kennis, wetenschappelijke kennis, en waar deze ontbreekt common sense.

Vandaar dat filosofie zich op alle terreinen mede kan bewegen, wat niet betekent dat ze dit altijd overal met hetzelfde succes zal doen. Als ze dit echter wel met succes doet en wanneer de gegeneerde of geregeneerde theorieën invloed hebben op de maatschappij, dan hebben we te maken met een produkt, nl. theorieën mede bepaald door de filosofie. Het sociale belang van dit produkt bepaalt mede het sociale belang van de filosofie.

Ook bij een maatschappelijke waardering van de produkten van deze bovengenoemde groepen is, uitgaande van de hogere opvatting over de filosofie, voor de filosoof een belangrijke rol weggelegd.

Maar de filosofie verhoudt zich met betrekking tot de maatschappij niet alleen als een methodologische hulp in een kennisrelatie, ofschoon dit aspect zeer belangrijk is. Immers het uitbreiden en het verbeteren van de kwaliteit van kennis is voor de mens en de maatschappij een belangrijk iets. Maar terecht zal men opmerken, dat dit niet het enige is wat belangrijk is.

W. James (1911) o.a. onderstreept dat men de wijsgeer altijd heeft beschouwd als iemand die ook betrokken is in maatschappelijke processen.⁴ Hier komen we op de *directe* sociale functie van de wijsgeer.

Laat ons in dit verband kijken naar de sociale rol van een wetenschapsmens in zijn functie van wetenschapsmens. Burhop (1964, p. 30) ziet de specifieke sociale functie van een wetenschapsmens als wetenschapsmens

³ Een uitgebreidere motivatie van deze visie is te vinden in Vandamme (1971). Relaties met o.a. W. James (1911), Russell (1960), (Kemeny 1954) en ideeën van Vermeersch hieromtrent worden er gelegd.

⁴ In alle belangrijke filosofische scholen vinden we dit exponent terug. Altijd zijn er vertegenwoordigers die onmiddellijk een standpunt nemen in allerlei sociale problemen en die de ontwikkeling van de maatschappij min of meer beïnvloed hebben (Socrates, Russell, Neurath, Sartre, enz.).

in het voorspellen van en waarschuwen voor gevolgen van bepaalde toestanden en handelingen. De wetenschapsmens kan dat op basis van zijn techniek en wetenschappelijke kennis. Verder ligt zijn functie, meer positief, in het vestigen van de aandacht van zijn medeburgers op de mogelijkheden, die de wetenschap biedt om cruciale problemen in de maatschappij op te lossen.

Een klassiek voorbeeld van het eerste aspect was wel de waarschuwing van vele wetenschapsmensen tegen het gebruik van de atoombom. Dit op een ogenblik dat de meesten zich niet bewust waren van het gevaar ervan. Het is duidelijk dat deze twee functies zeker ook toekomen aan de filosoof, maar dan op basis van gegevens uit zijn totaal-synthese en algemene principes. In feite hebben verscheidene filosofen, o.a. Russell in de fase van het waarschuwen tegen de atoombom, inderdaad een belangrijke rol gespeeld. Wat het tweede, meer positieve aspect betreft, is het duidelijk dat de filosoof eveneens nuttig kan zijn door zijn synthese en algemene principes.

Wat echter een cruciaal probleem is voor zowel de filosoof als voor elke wetenschapsmens, is dat hij bij het realiseren van deze twee aspecten moet steunen op evaluaties, evaluaties van doeleinden die in de maatschappij moeten worden gerealiseerd en van kenmerken of gebeurtenissen die in de maatschappij moeten worden vermeden.

Vandaar dat bij discussie over deze aspecten van de sociale functie van filosofie en wetenschappen in het algemeen het probleem van de verhouding tussen wetenschap, filosofie en ideologie en het probleem van *etiek* naar voren komt.

Een ander aspect van de filosofie als een actieve sociale factor ligt in het volgende. Bepaalde figuren zullen op basis van hun filosofische activiteiten een algemene achting van de gemeenschap krijgen en hierdoor een unificerende rol kunnen spelen. Gebruik makend van hun maatschappelijke positie moeten ze de gemeenschap wijzen op de mogelijkheden, eventuele gevaren en mistoestanden in die maatschappij. Deze functie valt hier bijvoorbeeld te vergelijken met de actie van een nobelprijswinnaar in de fysica, die het belang van de persvrijheid verdedigt. In dit geval beïnvloedt de fysicus in kwestie die maatschappij op een terrein dat niet méér tot zijn competentie behoort, dan tot dat van een politicus of van een doorsnee mens, door gebruik te maken van de centrale plaats in de maatschappij die hij verkreeg door zijn wetenschappelijke activiteiten.

Zo'n activiteit behoort op basis van de maatschappelijke positie die een wetenschapsmens of een filosoof dank zij zijn wetenschapsbeoefening of filosofische activiteiten bekleedt, tot zijn sociale functie. Inhoudelijk zal hij hier, net zoals iedereen, maximale steun trachten te vinden in de kennis en evaluatie van die maatschappij, en de mens in die maatschappij.

Samenvattend kunnen we dus zeggen dat de *directe sociale* rol van de filosoof erin bestaat actief in te grijpen in de maatschappij op basis van algemene synthese van kennis. Hierbij is het geven van waarschuwingen en het wijzen op mogelijkheden voor verdere ontwikkeling belangrijk. Dit is dus een actief ingrijpen van een filosoof op basis van zijn filosofische activiteiten. Hierbij kan hij gebruik maken van het gezag dat hij eventueel op basis van zijn filosofische activiteiten verworven heeft.⁵

Wat het waarschuwen betreft, constateren we dat er in de loop van de geschiedenis herhaaldelijk opmerkingen werden gemaakt over wetenschappelijke onderzoekingen, die maatschappelijk 'schadelijke gevolgen' konden hebben, zodat men allerlei argumenten naar voren bracht om dergelijke onderzoekingen te verbieden. We willen beklemtonen dat men bij filosofische evaluatie, nl. uitgaande van synthese, heel voorzichtig moet zijn. Het verbieden van alle onderzoekingen die potentieel gevaarlijk zijn, lijkt ons te leiden tot een algemene stagnatie en lijkt ons te getuigen van een fundamenteel conservatisme.

Immers, elke theorie die toepasbaar blijkt te zijn, zal altijd in een bepaalde mate kunnen worden aangewend tot nut van de maatschappij (in zijn geheel of voor een subdeel ervan); of in een bepaalde mate tot schade voor de maatschappij (in zijn geheel of voor een subdeel ervan). In de meeste gevallen zal men door een leerproces de schadelijke gevolgen aan den lijve moeten ondervinden, voordat men in staat zal zijn deze te vermijden (als men dan nog kan, zou een pessimist zeggen).

De atoomenergie is er een klassiek voorbeeld van. Oorspronkelijk werd deze in hoofdzaak aangewend voor militaire doeleinden met de noodlottige gevolgen vandien. Later bleek deze de grondslag te vormen voor een heel gamma van vreedzame en nuttige toepassingen.

Maar we moeten voor ogen houden dat dit kenmerk niet eigen is aan toepassingen van de wetenschappen, maar ook geldt voor individuele en sociale vernieuwingen in het algemeen.⁶ Een kind dat een mes leert kennen, krijgt nieuwe mogelijkheden. Het kan het mes op een nuttige of een schadelijke manier gebruiken. Tijdens het leerproces voor het nuttig gebruiken van een mes loopt het kind het risico ook negatieve ervaringen met het mes op te doen: in zijn vingers snijden, enz.

Hetzelfde geldt voor sociale en maatschappelijke verandering en vernieuwing. Denken we bijvoorbeeld aan de negatieve gevolgen die de Rus-

⁵ In de terminologie van W. James: 'gebruik makend van de *unificerende* rol die hij in de gemeenschap verworven heeft'. James verklaart de ontwikkeling van de maatschappij op basis van de differentiatie van de eigenschappen en activiteiten van de verschillende leden van de gemeenschap (trial and error aspect), en door de unificatie, die uitgaat van bepaalde van deze succesvolle acties.

⁶ Dit is een algemeen kenmerk van handelingen.

sische revolutie vergezelden (tenminste in de beginfase, wat zelfs de meest verknochte communist zal toegeven). Met andere woorden, elke vernieuwing brengt bepaalde risico's met zich mee. Als men geen risico's wil lopen, moet men tegen elke vernieuwing zijn en dit op elk niveau. Dit betekent dan volledige stagnatie, conservatisme, wat geen oplossing brengt. Immers, een stagnerende maatschappij moet in een niet geïsoleerde structuur ten onder gaan (bijvoorbeeld wanneer de omgeving wel vernieuwingen accepteert). Dit betekent dat de stagnatie als gevolg van de schrik voor elke risico, op zichzelf zeer vele risico's met zich meebrengt.

Het ligt echter niet in onze bedoeling om met deze argumentatie een ongebreidelde wetenschapstoepassing en vernieuwing in het algemeen toe te laten. Wel hebben we willen aantonen dat het risico, dat geïntroduceerd wordt door de vernieuwing, niet voldoende is om de vernieuwing tegen te gaan. Maar hoe groter het risico, des te groter het mogelijk nut moet zijn om de vernieuwing te aanvaarden. Daarbij moet er zeker naar gestreefd worden een strategie te ontwikkelen om deze risico's te minimaliseren en het nut te maximaliseren. Ook moet opgemerkt worden dat in het leerproces dat noodzakelijkerwijze het gebruik van de nieuwe mogelijkheden vergezelt, tot nog toe veel te veel werd overgelaten aan trial and error. Ook hier uit zich meer en meer de behoefte aan gecontroleerde en systematische toepassingsonderzoeken die de risico's van zo'n trial and error moeten minimaliseren. Maar ook deze controle mag de vernieuwing niet in de weg staan.

De verantwoordelijkheid van de wetenschapsmens voor zijn 'produkten' lijkt er ons inziens in te bestaan, dat hij moet meewerken om strategieën voor het minimaliseren van de risico's bij de toepassing van zijn wetenschappelijk werk te ontwikkelen en om het nuttig aspect ervan te maximaliseren.

Op verschillende plaatsen in ons betoog kwam reeds tot uiting dat onderzoek van de sociale functie van een discipline of van de filosofie in het bijzonder, heel vlug de tendens vertoont tot evaluatie en normering. Dit vinden we ook in andere aspecten van de filosofie terug. Onder andere in de logica is eveneens een normatief karakter aanwezig. Maar zoals Dewey benadrukt: indien logica dient om ervaringen te systematiseren, dan is het duidelijk dat men, uitgaande van de verschillende zeer diverse feitelijke pogingen tot systematiseren, kan vaststellen dat de ene methode economischer en efficiënter is dan de andere. Op die manier kan men een keuze maken uit de verschillende mogelijke systematisaties en deze als norm gebruiken: een relatieve norm.

In dit geval ziet men dat beschrijving en normering (relatieve normering) nauw samengaan.

Voor de evaluatie die tot uiting komt bij de studie van de sociale functie

van de filosofie zou men hetzelfde kunnen beweren. Dit benadrukte ook B. Demyttenaere in zijn uiteenzetting. Men moet beginnen met de beschrijving van de directe en indirecte beïnvloedingen; slechts dan kan men overgaan tot evaluatie. Deze evaluatie kan, zoals dit het geval is in de logica, ondergeschikt zijn aan bepaalde dimensies die als doeleinden van de activiteit kunnen worden gesteld.

We hopen met deze korte bijdrage een wat ruimer en vruchtbaarder kader te hebben geschetst voor het onderzoek in verband met de sociale functie van de filosofie

Bibliografie

- Burhop, I. H. (1964), 'Scientists and Public Affairs', in *The Science of Science*, Goldsmith & Mackay (eds.), Souvenir Press.
- James, W. (1911), *Some Problems of Philosophy*, Green & Co.
- Kemeny, J. G. (1959), *Een Wijsgerige Visie op de Wetenschap*, Uitg. De Haan, Hilversum.
- Nagel, E. (1961), *The Structure of Science*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Russell, B. (1960), *Introduction to the Mathematical Philosophy*, George Allen and Unwin, London.
- Vandamme, F. (1971), *Een Inleiding tot Wetenschapsfilosofie*, mimeographed.